

Н. В. ЯНЕНКА

**АСАБЛІВАСЦІ
ВЫКАРЫСТАННЯ ПОСТФІКСА -с'А vs. -с'
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗАПІСАЎ У Г. П. ХОЦІМСКУ)**

Артыкул прысвечаны аналізу вуснага маўлення жыхароў г. п. Хоцімска Магілёўскай вобласці ў рамках варыяцыянісцкай парадыгмы. Мы аналізуем вуснае маўленне інфармантаў у камунікатыўных сітуацыях двух тыпаў: ва ўмовах сямейнай бытавой камунікацыі і ў сітуацыі сяброўскай камунікацыі калег па рабоце на працоўным месцы. У рамках даследавання намі разглядаецца характар выкарыстання інфармантамі розных варыянтаў асобных моўных пераменных і яго магчымая сувязь з прагматычнымі аспектамі камунікацыі [2]. У гэтым артыкуле мы пакажам вынікі аналізу выкарыстання інфармантамі варыянтаў постфікса -с'а vs. -с'. Для традыцыйных хоцімскіх гаворак характэрна наяўнасць абодвух варыянтаў постфікса [1, с. 103].

Наяўнасць дадзенага постфікса характэрна для некалькіх форм дзеяслова, аднак намі будуць прааналізаваны толькі дзве з іх як найбольш ярковыя і колькасна паказальныя, а менавіта дзеясловы прошлага часу адз. л. ж. і н. р. і дзеясловы прошлага часу мн. л.

1. СЯМЕЙНЫЯ ЗАПІСЫ

Са 189 выпадкаў ужывання дадзеных форм 135 разоў ужыты формы з -с' і 54 разы — з -с'а. Варыянтнасць ва ўжыванні дадзенага постфікса характэрна для маўлення 8 з 12 інфармантаў. Перавага варыянта -с'а назіраецца ў маўленні двух інфармантаў — інфарманткі Р (жанчына, 69 гадоў, пенсіянерка, размеркаванне варыянтаў -с' і -с'а 1 і 10 адпаведна) і, трохі нечакана, інфарманткі К (жанчына, 42 гады, медсястра, размеркаванне варыянтаў -с' і -с'а 8 і 16 адпаведна). У маўленні астатніх інфармантаў пераважае варыянт -с'.

Асаблівасцю ўжывання гэтай пераменнай у параўнанні з астатнімі з'яўляецца наяўнасць вялікай колькасці кантэкстаў, у якіх побач могуць ужывацца як аднолькавыя, так і розныя варыянты, а таксама кантэкстаў, у якіх ужыванне інфармантам таго ці іншага варыянта цяжка паддаецца тлумачэнню.

Прааналізуем маўленне тых інфармантаў, у якіх колькасныя паказчыкі размеркавання варыянтаў найбольш паказальныя або вылучаюцца на фоне астатніх.

1.1. Варыянтнасць аналізаванай марфемы ў маўленні інфарманткі А (жанчына, 41 год, настаўніца, размеркаванне варыянтаў *-с'* і *-с'а* 38 і 5 адпаведна).

З лічбаў відаць, што нармальным, звыклым для гэтай інфарманткі з'яўляецца варыянт *-с'*. Выкарыстанне ёй форм з варыянтам *-с'а* не заўсёды падпарадкавана дзеянню знешніх фактараў камунікацыі. Аднак намі быў зафіксаваны кантэкст, у якім выкарыстанне жанчынай варыянта *-с'а* можа быць растлумачана зніжаным стылем маўлення суразмоўцы. Так, у адным з дыялогаў інфармант І (хлопчык, 12 гадоў, сын інфарманткі Е, школьнік) расказвае інфармантцы А, як яго падманула прадаўшчыца:

Ц'оц' Ол', нас дык с'он'н'а С'м'арнўха надур'іла. (36: 63; I)¹

Што? (36: 64; А)

С'м'арнўха. (36: 65; I)

Што С'м'арнўха, Арц'ом? (36: 66; А)

Надур'іла. (36: 67; I)

Надур'іла? (36: 68; А)

Да? (36: 69; А)

А мамка пашла. (36: 70; I)

А мамка **разабра́лас'а**, н'е, с' йойу? (36: 71; А)

Магчыма, выкарыстанне інфарманткай А варыянта дзеяслова *разабралася* з постфіксам *-с'а*, які характэрны для больш «народнага», неафіцыйнага стылю, абумоўлена ўжываннем інфармантам І формы *надуріла* і мянушкі *Смярнуха*.

1.2. Варыянтнасць аналізаванай марфемы ў маўленні інфарманткі К (жанчына, 42 гады, медсястра, размеркаванне варыянтаў *-с'* і *-с'а* 8 і 16 адпаведна).

У маўленні інфарманткі К прысутнічаюць абодва варыянты постфікса, пры гэтым жанчына з'яўляецца адной з дзвюх інфармантак, для маўлення якіх характэрна перавага варыянта *-с'а* (другой з'яўляецца 69-гадовая інфармантка Р). Перавага варыянта *-с'а* ў маўленні інфарманткі Р выглядае натуральнай (з улікам яе ўзросту), чаго нельга сказаць пра маўленне 42-гадовай інфарманткі К. Магчыма, у дадзеным выпадку варта казаць пра пэўны ідыястыль інфарманткі К.

1.3. Варыянтнасць аналізаванай марфемы ў маўленні інфарманткі Р (жанчына, 69 гадоў, пенсіянерка, размеркаванне варыянтаў *-с'* і *-с'а* 1 і 10 адпаведна).

Амаль стопрацэнтная прадстаўленасць варыянта *-с'а* ў маўленні жанчыны выглядае натуральнай, калі прыняць да ўвагі яе ўзрост. Толькі ад-

¹ Тут і далей пасля ілюстрацый першая лічба абазначае нумар дыялогу ў нашым матэрыяле, другая — нумар выказвання, лігара абазначае шыфр канкрэтнага інфарманта.

нойчы інфармантка ўжывае варыянт *-с'*. Так, у дыялогу 71 інфармантка расказвае пра сваю ўнучку, якая ў горадзе ўладкавалася на працу кандытарам:

Іна шчэ **ўчылас'а**, дык йайе, йэта, мас'ц'ар'іца ўс'о ўр'эм'а йайе і йашчэ адну дз'эвачку брал'і, брала. (71: 29; P) <...>

Ну, **панрав'ілас'** іна йэтаі мас'ц'ар'іцы і... (71: 36; P)

Як бачым, розныя варыянты ўжываюцца ў межах гаворкі на адну і тую ж тэму.

2. СЛУЖБОВЫЯ ЗАПІСЫ

Намі былі атрыманы запісы маўлення на працоўных месцах ад чатырох інфармантаў — А, С, К і L.

Для маўлення двух інфармантаў — А і С — характэрна знікненне варыянта *-с'а* ў службовых запісах. Магчыма, гэта звязана з тым, што варыянт *-с'а* надае дзеясловам пэўную «свойскую», «бытавую» афарбоўку, якая дарэчы падчас сямейных размоў і можа падацца не да месца ў сітуацыі камунікацыі на рабоце.

Для маўлення інфарманткі L (жанчына, 38 гадоў, настаўніца) характэрна нязначнае змяншэнне долі варыянта *-с'а* ў параўнанні з сямейнымі запісамі (з 20 % да 17 %).

Іншая сітуацыя назіраецца ў маўленні інфарманткі К: калі ў сямейных запісах варыянт *-с'а* выкарыстоўваўся ў два разы часцей за *-с'*, то ў службовых наадварот: мае месца перавага варыянта *-с'*. Прааналізуем кантэксты, у якіх інфармантка ўжывае варыянт *-с'*.

2.1. У дыялогу 89 інфармантка К расказвае пра тое, як ездзіла ў Маскву набываць тавар і застала той момант, калі ў горадзе праводзілася дэпартацыя прыезджых, якія гандлявалі без дакументаў, і значная частка пунктаў абмену валют была зачынена:

А палав'іна **аткрылас'**, палав'іна н'і за... (89: 17; K) <...>

В'із'дз'е, на кáждым п'ір'аулк'і, на кáждым п'ір'акр'остк'і стайáл'і АМОН. (89: 37; K)

І ўс'о па рáцыйі, ўс'о па рáцыйі. (89: 38; K)

Зайéхала машына, пр'ійéхала машына. (89: 39; K)

Ўс'о-ўс'о **кантрал'іравалас'**. (89: 40; K)

Так што пар'áдак навóдз'уц'. (89: 41; K) <...>

Мы прайíзжáйім, там ікáйа-та машына **астанав'ілас'**. (89: 122; K)

2.2. У дыялогу 93 інфармантка дзеліцца ўражаннімі ад тэлеперадачы, у якой гаварылася пра тое, што людзі няправільна ўтылізуюць смецце, не задумваючыся пра наступствы і пагрозу, якая можа чакаць іх і іх дзяцей праз пэўны час:

Вот как бы ан'і **атв'ізál'іс'** ат ўс'агó. (93: 96; K) <...>

А пра дз'ац'эй ан'і н'і дúмайт. (93: 98; K)

Што ў ііх жа дз'эц'і, ўнóк'і растúт. (93: 99; K)

2.3. У дыялогу 94 гаворка зайшла пра тое, як чалавек можа разгубіцца, апынуўшыся ў чужой краіне:

Ладна,эта ў Маскв'ё шчэ, можа. (94: 58; К)

А ў Г'ірман'ійі йёс'л'і пац'ір'айішс'а, во страх дз'е! (94: 59; К) <...>

А шчэ с іспўгу. (94: 63; К) <...>

І р'еч атн'алац'. (94: 65; К)

Ту-ту. (94: 66; К)

Як бачым, ва ўсіх гэтых кантэкстах гаворка вядзецца на сур'ёзныя тэмы. Цікава, што ў сямейных запісах, нават у рамках размовы на даволі «экзатычную» тэму адпачынку інфарманткі К на моры, жанчына пераважна выкарыстоўвае варыянт *-с'а*. У рамках дадзенай размовы, таксама прысвечанай дастаткова далёкай для інфарманткі тэме, у маўленні жанчыны пераважае варыянт *-с'*. Магчыма, гэта абумоўлена сур'ёзным характарам размовы.

Праведзены аналіз сведчыць пра тое, што ў параўнанні з іншымі марфалагічнымі пераменнымі ўплыў прагматычных фактараў на выкарыстанне інфармантамі варыянтаў постфікса *-с'* або *-с'а* не вельмі заўважны, значная доля кантэкстаў цяжка паддаецца тлумачэнню. Аднак выразна бачна, што ўсімі чатырма інфармантамі, ад якіх атрыманы запісы маўлення на працоўных месцах, варыянт *-с'а* ўспрымаецца як «нефармальны», выкарыстанне якога выглядае натуральным ва ўмовах сямейнай камунікацыі і не вельмі пажаданым ва ўмовах камунікацыі з калегамі па рабоце на працоўным месцы, у тым ліку ў рамках размовы на сур'ёзныя тэмы.

ЛІТАРАТУРА

1. Блінава Э., Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. — Мінск, 1980.
2. Яненка Н. В. Варыянтнасць у штодзённым беларускім гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у г. п. Хоцімску) // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. — Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. — 2015. — № 1. — С. 44–48.